

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1980 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1981

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1980

VILNIUS

1981

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1980

VILNIUS

1981

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1980

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1981

Redakcinė kolegija:

Jonas DOBROVOLSKAS, Mečislovas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Giedrė NIUNKIENE, Rita STRAZDONAITE (sekretorė), Henrikas SADZIUS, Adolfas TAUTAVICIUS, Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Regina ZEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

Li237 Lietuvos istorijos metraštis = Ежегодник истории Литвы = The year-book of Lithuanian history / LTSR MA, Istorijos in-tas, LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Red. kolegija: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.— V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.

1980 m. 1981. 171 p. Lygiagr. antr. taip pat vok. Str. santr. rus. LTSR MA istorijos in-to leid. 1980 m. bibliogr. / O. Adomonienė, p. 151—153. Bibliogr. išnašose.

Leidiny, skirtas svarbiausiems Lietuvos istorijos mokslinių tyrimų rezultatams skelbti, supažindina su Lietuvos istorijos tyrimo darbais: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės demografiniai rodikliai 1790 m. gyventojų surašymo duomenimis“, „Iš Lietuvos kile Tartu universiteto studentai 1802—1919 metais“ ir kt.

**BBK 63.3(2L)
9(TL)**

0505040000

M 10604—021
M 854(08)—81 Z—81

© LTSR MA Istorijos institutas, 1981

KAI KURIE PIRMINIAI LIETUVOS PRAMONĖS DARBININKŲ ŠEIMOS TYRIMO KLAUSIMAI

ANTANAS DANILIAUSKAS

1. Tyrimo objektas, problemos, šaltiniai

Šeimos problemoms tarybinis mokslas skiria vis didėjantį dėmesį. Etnografui šeima — pirminė etnoso dalelė. Ji daug prisideda prie asmenybės socializacijos, pagrindinių pasaulėjautos ir dvasinių bruožų susidarymo bei etninės savimonės formavimosi. Šeima labai daug lemia etnoso gyvybingumą. Be to, joje dabar sprendžiami daugelis internacionalinės pasaulėžiūros ugdymo klausimų.

1968 m. straipsnyje «Итоги этнографического изучения семьи» R. Merkienė apžvelgė iki tol mūsų respublikos etnografų darbą¹. Gana daug buvo nuveikta kaime². Miesto tyrimų būta mažai: apie pramonės darbininkus du darbai, skirti nedidelėms gyvenvietėms, susikūrusioms kaime³. Aštuntajame dešimtmetyje Istorijos instituto Etnografijos skyrius toliau tyrinėja brandaus socializmo laikotarpio miesto pramonės darbininkų šeimą⁴. Dalis šiandieninės Lietuvos darbininkų šeimos raidos faktų yra iš esmės nauji, būdingi socialistiniam laikotarpiui. Tai mišrių pagal socialinę padėtį (darbininkų ir tarnautojų) ir tautybę šeimų problemos, išsilavinimo vaidmuo sudarant šeimą. Kiti ne mažiau svarbūs faktai yra tęsinys ilgalaikių nenutrūkstamų procesų — šeimos organizavimosi, jos struktūros, sudėties problemos. Taigi išryškėjo būtinumas tirti ankstesnįjį laikotarpį. Šie pirminiai darbininkų šeimos tyrimo klausimai ir bus straipsnio objektas. Darbe bandoma nustatyti XX a. trečiojo ir ketvirtąjo dešimtmečių darbininkų šeimos raidos dėsningumus. Duomenų apie istorinę Lie-

¹ 20 лет. Археологические и этнографические экспедиции Института истории АН Литовской ССР (1948—1967).— Вильнюс, 1968.

² Lietuvių valstiečių šeimą išsamiai tyrė: A. Vyšniauskaitė. Lietuvių kolūkiečių šeimos struktūra ir organizacija.— MADA, 1957, t. 12; Семейный быт литовских колхозников.— В кн.: Семьи и быт колхозников Прибалтики. М., 1962, ir kt. Šia tema yra rašę: Daniliauskas A. Valstiečių šeima.— Kn.: Gaidės ir Rimšės apylinkės. V., 1969; Kulikauskienė V. „Pirčiupio“ kolūkio kolūkiečių buitis ir kultūra (1. Šeimos sudėtis ir jos sudarymas).— MADA, 1968, t. 26 ir kt.

³ Даниляускас А. Культура и быт рабочих государственной фабрики шерстяных тканей «Нямунас» в поселке Юодупе. (Автореф. канд. дис.)— Вильнюс, 1965; Merkienė R. Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitis ir kultūra (2. Šeimos sudėtis ir organizacija).— MADA, 1965, t. 1 (18).

⁴ Kalnius P. Siuolaikinės darbininkų šeimos buities tyrimas.— Kn.: Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 metais. V., 1975; jo paties. Kai kurie Lietuvos VRE darbininkų šeimos narių tarpusavio santykių klausimai.— Kn.: Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1975 ir 1976 metais. V., 1977; Lietuvos VRE dirbančiųjų šeimos struktūra ir sudėtis.— Kn.: Jaunųjų istorikų darbai. Antroji knyga. V., 1978.

tuvos pramonės darbininkų šeimos raidą turime nedaug. Kai kurias detales tirti diferencijuotai nebeįmanoma. Pateikiamame straipsnyje apsiribojama dviem buržuazijos valdytos Lietuvos objektais: Kauno miestu — to meto industriniu centru, kur, anot V. Lenino, „valstietis ateina į fabriką“, ir kaimo aplinkoje besiformuojančia Juodupės gyvenvieta (Rokiškio a.), kur buvo įsikūręs akc. bendrovės „Nemunas“ vilnionių audinių fabrikas, t. y. kur „fabrikas ateina pas valstietį“. Kauno pramonės darbininkų šeimos raida buvo nagrinėjama, remiantis šiais šaltiniais: statistiniu leidiniu, išleistu Kaune 1939 m.⁵; jame yra duomenų apie Kauno darbininkų 121 šeimos struktūrą, sudėtį, narių amžių, ir 1967—1968 m. MA Istorijos instituto ekspedicijų anketomis (toliau — IIES 607), kurios apėmė Kauno miesto Panemunės rajone gyvenusius asmenis — pensininkus, 1939 m. dirbusius Kauno pramonėje. Jose yra duomenų apie 180 darbininkų šeimų (įskaitant 18 viengungių vyrų ir 9 moteris) sudarymo metus, vedybinį amžių, šeimų struktūrą. Remiantis IIES 607 duomenimis, išskiriamos 3 darbininkų šeimų grupės. Pirmoji grupė — šeimos asmenų, gimusių Kaune arba atvykusių čia su tėvais vaikystėje (iki 10 m.). Toliau juos vadinsime kauniečiais darbininkais. 1939 m. duomenimis, jie sudarė 48,4%. Antroji grupė — šeimos, sudarytos suaugusių asmenų, atvykusių ieškoti darbo į Kauną iš kaimo, rečiau — iš miestelių ir po kurio laiko čia vedusių. Juos vadinsime atvykėliais, vedusiais Kaune. Jų — 29,1%. Trečioji grupė — šeimos, sudarytos prieš atvykstant į Kauną iš kaimo. Juos vadinsime atvykėliais su šeimomis. Jų — 22,5%. Atskirą grupę sudaro viengungiai. Tarp kauniečių darbininkų jų — 7,5%, tarp atvykusių į Kauną — 21%. Neturint duomenų, kokios viengungystės priežastys, apie juos straipsnyje nekalbama.

Kauniečiai atstovauja tiesioginėms miesto proletarų šeimos raidos tendencijoms, atvykėliai ir atvykėliai su šeimomis — variantams, susidarantiems miesto proletariatui formuojantis iš valstietijos.

Juodupės tyrimo šaltinis — anketos, užpildytos per 1962 m. Istorijos instituto ekspediciją, renkant medžiagą apie „Nemuno“ fabriko darbininkų buitį 1938 m. (toliau — IIES 142), ir apėmusios visus tuo metu dirbusius senuosius įmonės darbininkus. Jose yra duomenų apie 131 darbininkų šeimą (įskaitant 6 viengungius vyrus ir 11 moterų) — santuokų sudarymo metus, vedybinį amžių, šeimos struktūrą ir sudėtį. Socialiniu požiūriu absoliuti dauguma Juodupės darbininkų — išeiviai iš vietinės valstietijos.

Be to, darbe naudotasi senųjų darbininkų informacijomis.

Straipsnyje nekalbama apie žydų, lenkų ir kitų tautybių proletarų šeimas, nes apie jas nėra duomenų. Šio tyrimo objektas bus lietuvių darbininkų šeima⁶.

Trumpai apžvelgiant ekonominę bei socialinę padėtį, kurioje vyko miesto pramonės proletariato šeimos raida, pažymėtina, kad proletarų

⁵ 297-nių darbininkų, tarnautojų ir valdininkų šeimų biudžetų tyrinėjimo Lietuvoje 1936—1937 m. rezultatai (toliau — 297-nių darbininkų...).

⁶ Tuo metu mišrių pagal tautybę šeimų buvo labai nedaug. Turimais duomenimis, Kaune užfiksuotos 4 (2,6%), Juodupėje — 2 (1,6%) šeimos.

šeimoms kurdavosi ir gyvendavo sunkiomis materialinėmis sąlygomis, daugelis jų neuždirbdavo pragyvenimo minimumo⁷. Proletariatui buvo artima darbo valstietija, iš kurios jis daugiausia buvo kilęs.

2. Proletarų šeimoms sudarymas XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje

Kauno darbininkai dažniausiai vedavo merginas iš miesto darbininkių, rečiau iš amatininkų šeimų, kartais iš valstiečių. Darbininkės tekėdavo už darbininkų, rečiau už amatininkų. Juodupės fabriko darbininkai daugiausia vedavo darbininkes, bet nemažai buvo vedybų tarp darbininkų ir valstiečių. Pažymėsime tokį lokalinį ypatumą: trečiajame dešimtmetyje darbininkė retai kada nutekėdavo į valstiečio šeimą, ji paprastai neturėdavo pasogos nei didesnio kraičio. Iki 1929—1932 m. krizės, žemės ūkio produktams esant palyginti brangiems, marčios — fabriko darbininkės uždarbis ūkininkų akyse nelabai tebuvo vertinamas. Vyresnės kartos valstiečių nuomone, merginos, einančios į fabriką, ieško ten „lengvos duonos“, nemėgsta ir nemoka žemės ūkio darbų. Juos, ieškančius paklusnūs marčios, kuri būtų nemokama darbininkė ūkyje, baugino palyginti didesnis fabriko darbininkų savarankiškumas. 1929—1932 m. krizė, po to depresija pakirto smulkiaburžuazines valstiečių ambicijas. Fabriko darbininkės uždarbis 1933—1938 m. atrodė viliojantis. Dėl to pagausėjo atvejų, kai darbininkės tekėjo į vidutinių valstiečių šeimoms ir toliau dirbo fabrike.

Turtas proletariato vedybose neturėjo didesnės reikšmės: šeimoms buvo sudaromos pagal tarpusavio jausmą ir abipusį asmenybės įvertinimą⁸. Proletarų šeimoms daugiausia kūrėsi susitarus jauniems ir jų valia.

Susipažindavo dažniausiai patys, rečiau juos supažindindavo draugai ar giminaičiai. Žinoma, galutiniam sprendimui tam tikrą įtaką turėjo tėvų nuomonė. Jie priešindavosi, jei jaunasis ar jaunoji jiems pasirodydavo netinką bendram gyvenimui, skirtingų pažiūrų, nesugyvenami, nepakanamai darbštūs, palaido būdo, geriantys ar pan. Tačiau tokiais atvejais būdavo vestuvių ir prieš tėvų valią. Juodupėje, kur tėvai valstiečiai buvo nusiteikę patriarchališkiau, darbininkų šeimoms, sudarytų prieš tėvų valią, būta beveik penktadalis.

Kauno ir Juodupės lietuvių darbininkų vedybinis amžius parodytas 1 lentelėje. Kaip matome, Kauno darbininkų ir darbininkų vedybinio amžiaus vidurkis XX a. ketvirtajame dešimtmetyje kiek padidėjo. Anot respondentų, tam turėjo įtakos gyvenimo pasunkėjimas ir neužtikrintumas ekonominės krizės metu. Asmenų, atvykusių į Kauną ir čia vedusių, vedy-

⁷ Leidinyje „297-nių darbininkų...“, nežiūrint, kad jame pasakyta, jog „parinktos šeimos atlyginimo atžvilgiu yra ne visai tipiškos, atlyginimas didžiumoje aukštokas, todėl ir rezultatai yra kiek per aukšti“ (p. 10), parodoma, kad 21 iš 121 tirtų Kauno darbininkų šeimų neuždirbdavo minimumo, reikiamo išlaikyti 5 asmenų šeimai (p. 84—97).

⁸ Išsilavinimas, beje, nebuvo tada determinantų, sudarant darbininkų šeimą. Daugumoje atvejų jis būdavo maždaug vienodas — pradinis mokslas. Be to, moters, t. y. žmonos neraštingumas to meto požiūriu dar nebuvo kažkas nepageidautina, mažai veikė šeimoms narių tarpusavio santykius.

Lietuvos pramonės darbininkų vedybinio amžiaus vidurkis
XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje**

1 lentelė*

Santuokos metai	Kauniečiai		Asmenys, vedę atvykę į Kauną		Juodupės „Nemuno“ f-kas	
	vyrų	moterų	vyrų	moterų	vyrų	moterų
1921—1930	26,8	24,4	27,8	23,9	27,9	23,5
1931—1939	27,4	24,6	29,6	26,7	26,9	23,7

* Lentelė sudaryta, remiantis IIES 607 ir IIES 142.

** Pagal P. Kalniaus surinktus nediferencijuotus bendrus archyvinis duomenis 1939 m. Kauno darbininkų (ne vien pramonės) vidutinis vedybinis amžius buvo 28,8 m., darbininkų — 25,5 m.; žr. Respublikinis civilinės metrikacijos archyvas. Romos katalikų bažnyčios fondas, saugyklos Nr. 4, 1939 m. santuokos aktų įrašai, b. 4293, l. 502—612.

binio amžiaus vidurkis yra didesnis už kauniečių. Vyrishkiai atvykdavo į Kauną daugiausia jau po kariuomenės. Reikėdavo laiko, kad čia įsikurtų ir jaustųsi gali sudaryti šeimą. Laiko reikėjo ir sutuoktinių pažinčiai. 51,4% vyrų, atvykusių į Kauną, ir 56,5% merginų sudarė šeimas tik po 6 ir daugiau metų (IIES 607) nuo atvykimo. 1931—1939 m. didžiausias vedybines grupes tarp kauniečių darbininkų sudarė vyrai, vedę 24—26 m.— 42,9%, moterys iki 24 m.— 45,5%. 9,8% kauniečių vyrų vedė 18—19 metų, 21,7% merginų ištekėjo 16—17 metų. Vyresnių kaip 35 m. vyrų vedybų užfiksuota 9,8%, moterų, vyresnių negu 30 m.— 8,7%. Būta ir vyresnių kaip 50 m. vyrų vedybų bei moterų — daugiau kaip 40 metų. Vyrų retai kada vesdavo iki kariuomenės, dažniausiai grįžę iš jos. Nevedusių tuoj po kariuomenės po kurios pertraukos seka, sakydame, „antroji banga“ — vedybos 32—38 m. amžiaus. Tarp merginų tokio reiškinio nebuvo. Vyresnės dažniau nei vyrai likdavo viengungėmis.

Trečiajame dešimtmetyje Juodupės darbininkų vedybinis amžius panašus į proletarų, atvykusių į Kauną ir ten vedusių. Ketvirtajame dešimtmetyje vyrų vedybinio amžiaus vidurkis Juodupėje kiek sumažėjo. Tai susiję su konjunktūriniais lokaliniais ypatumais: fabrike nebebuvo nevedusių vyresnio amžiaus darbininkų. Nauji plečiamos įmonės kadrai — išimtinai jaunimas.

Sutuoktinių amžiaus santykis parodytas 2 lentelėje.

XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Kauno darbininkų lietuvių šeimos, kur vyresni buvo vyrai, sudarė 77,5%, vienmečių šeimos — 13,3%, kur vyresnės moterys — 9,2% šeimų. 59,2% sutuoktinių amžiaus skirtumas neviršijo 4 metų. Atvejų, kai vyrai vesdavo jaunesnes merginas, buvo 2,5%. Didžiausią grupę sudarė šeimos, kur vyrai buvo vyresni už žmonas 4—10 metų. Juodupėje užfiksuotas palyginti didesnis procentas šeimų, kur žmonos vyresnės už vyrus. Tai būdinga tekstilės pramonės, koncentruojančios daugiau darbininkų moterų, centrams.

Lietuvos pramonės darbininkų
sutuoktinių amžiaus santykis 1937 metais (%)

	Vyrų vyresni už žmonas			Vienmečiai	Žmonos vyresnės už vyrus			Iš viso %
	daugiau kaip 10 m.	4—10 m.	1—3 m.		1—3 m.	4—10 m.	daugiau kaip 10 m.	
Kaunas	7,5	37,5	32,5	13,3	3,3	5,9	—	100
Juodupė	5,6	34,7	27,8	8,2	18,1	5,6	—	100

* Lentelė sudaryta, remiantis leidiniu „297-nių darbininkų...“ ir IIES 142. Kaune tirta 120 šeimų, Juodupėje — 72.

Proletarų šeimose vedybinis amžius svyravo priklausomai nuo socialinės-ekonominės aplinkos konjunktūrinių ypatumų.

3. Darbininkų šeimos tipologinė struktūra

Tipologinę proletarų šeimos struktūrą ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje rodo 3 lentelė. Matome, kad vyravo mažoji 2—3 kartų šeima. Įvairūs jos struktūros atvejai sudarė sudėtingą kompleksą. Pirmiausia tai buvo susiję su bendru industrinės visuomenės šeimos raidos faktu — suaugusių vaikų siekimu atsiskirti nuo tėvų. Iš darbininkų, atvykusių į Kauną, kartu su tėvais gyveno 14,2%, iš kauniečių darbininkų — 34%. Atvykstantis į Kauną jaunimas daugiausia palikdavo tėvus kaime. Kauniečių darbininkų šeimos struktūrą labai veikė materialinė padėtis: menki uždarbiai, butų stoka. Butą ar net kambarį rasti buvo sunku, be to, reikėjo brangiai mokėti, ką ne visuomet galėdavo jaunavedžiai⁹. Atsiskirti nuo tėvų, kurie kartais būdavo bent kiek prasikūrę, buvo ne taip paprasta. Juodupėje didelis skaičius darbininkų, gyvenusių prie tėvų, paaiškinamas tuo, kad čia daug kas neuždirbo pragyvenimo minimumo ir negalėjo nutraukti ryšio su savo tėvų valstiečių ūkiu. Vis dėlto ir čia stipriai veikė atsiskyrimo nuo tėvų tendencija. Neatsiskyrę jaunavedžiai, atidirbę fabrike, dar turėdavo triūsti tėvų ūkyje. Darbininkus, kurių uždarbio užtekdavo pragyvenimui, ne visada šitai viliodavo. Dėl skirtingo tėvų — valstiečių ir jaunavedžių — fabriko darbininkų gyvenimo būdo dažnai atsirasdavo kitoks dviejų kartų požiūris į daugumą buitines reikinių. Gyvenant vienoje šeimoje, kildavo nesutarimų. Marčios darbininkės, būdamos ekonomiškai savarankiškos, mažiau linko taikytis prie patriarchalinių kaimo liekanų.

Kalbant apie šeimos struktūros raidą, būtina atsižvelgti į tai, jog išorinis formų tapatumas nereiškia esmės tapatumo. Reikia skirti atvejį, kai

⁹ Daniliauskas A. Kauno proletarų butai XIX a. pabaigoje—XX a.—MADA, V., 1969, t. 1(29).

Lietuvos pramonės darbininkų šeimos struktūra
XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje (%)

	Viengungiai	Viengungės	Sutuoktiniai	Sutuoktiniai ir jų vaikai	Nasės ir jų vaikai	Sutuoktiniai ir jų vaikai, tėvai	Sutuoktiniai ir jų vaikai, broliai, seserys	Kiti struktūros tipai	Iš viso %
Kaunas	3,0	6,0	8,0	48,8	3,4	17,7	9,7	2,4	100
Juodupė	4,6	8,4	9,2	35,9	0,8	29,8	3,9	7,4	100

* Lentelė sudaryta, remiantis leidiniu „297-nių darbininkų...“ ir IIES 142, 607. Kaune tirta 301 šeima, Juodupėje 131.

sutuoktiniai kartu su savo vaikais gyvena „prie tėvų“ (dauguma Juodupės atvejų), nuo padėties, kai tėvai išlaikytiniai gyvena „prie vaikų“ ir anūkų (nemaža dalis Kauno atvejų)¹⁰. Imkime kitą faktą: į atskirą šeimos struktūrinių tipų grupę išsiskiria šeimos, susidarancios iš sutuoktinių, jų vaikų ir brolių, seserų, rečiau — iš tolimesnių giminaičių. Kaimuose tokios būdavo neišsidalijusios valstiečių šeimos. Miestuose panašios struktūros šeimos susidarydavo kitaip. Į Kauną atvykę iš kaimo asmenys, gavę darbą ir kiek įsikūrę, kviesdavosi brolius, seseris. Tokių šeimų būta gana daug, bet tai buvo laikinas reiškinys, trukdavęs kol naujieji atvykėliai nesudarydavo savo šeimų. Turimais duomenimis, nebuvo šeimų, kurias sudarytų du vedę broliai su žmonomis ir vaikais.

Proletarų šeimos struktūrinėms grupėms turėjo įtakos vieni ar kiti konjunktūriniai veiksniai, tačiau pagrindinis determinantas buvo siekimas gyventi nepriklausomai, skyrium nuo tėvų. Tą sąlygojo industriniam miestui būdingas ekonominis-socialinis naujai susidarancių proletariato šeimų savarankiškumas, o šeimos viduje — sudėtingi psichologiniai vyresniosios ir jaunesniosios kartos santykiai.

4. Šeimos sudėtis

Šeimų dydis labai daug priklausė nuo vaikų skaičiaus. Jų mažėjimas Lietuvos gyventojų šeimose XX a.— visuotinis, sudėtingas socialinis reiškinys, sukeltas prieštarų veiksnių. Duomenys apie vaikų skaičių pramonės darbininkų lietuvių šeimose XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigo-

¹⁰ Pagal leidinį „297-nių darbininkų...“ (anketos 1—121) Kaune trijų kartų šeimos tėvai buvo suaugusių vaikų išlaikytiniai, t. y. su tėvais gyventa tais atvejais, kai juos tekdavo išlaikyti. Bendri Kauno duomenys (juos diferencijuoti neturime galimybės) rodo, kad XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje darbininkai sutuoktiniai, neatsiskyrusieji nuo tėvų, 75,5% atvejų gyveno su vyro tėvais. Respondentai tai aiškino tradicija: „Taip buvo priimta“, t. y. jaunoji „nutekėdavo“ į vyro šeimą. Juodupėje analogiški buvo 76,9% atvejų.

je yra 4 lentelėje¹¹. Visose ten išskirtose grupėse daugumą sudaro šeimos su 1—2 vaikais. Šeimų su 3—4 vaikais kur kas mažiau, su 5 ir daugiau — tik pavienės. Kaune vaikų skaičiaus vidurkis — 2,25 vienai šeimai.

Kauniečių šeimose, kurios, kaip sakėme, rodo tiesioginę miesto šeimos raidos tendenciją, vaikų skaičius kiek mažesnis nei vidurkis — 2,2¹². Atvykėlių, vedusių Kaune, šeimose jis dar mažesnis — 1,94. Pastarieji ilgai nebūdavo kaip reikiant įsikūrę, vesdavo kiek vyresnio amžiaus. Užtai vaikų daugiau šeimose, kurios atvyko su vaikais iš kaimo — 2,7. Tai susiję su to meto valstiečių šeimos pobūdžiu. Beje, ir šioje grupėje šeimų su 1—2 vaikais yra daugiau kaip pusė viso skaičiaus.

Juodupėje vaikų skaičiaus vidurkis šeimoje 2, t. y. panašus į atvykėlių, vedusių Kaune. Matyt, tiek mažai vaikų šeimose buvo dėl to, kad dirbo jauni kadrai, buvo sunki įmonės padėtis, nutraukus gamybą 1930—1932 metais.

Vaikų skaičiaus šeimoje chronologinę dinamiką rodo 5 lentelė. Tyrimas pradedamas šeimomis, sudarytomis 1933 m., t. y. tomis, kuriose 1939 m. galėjo būti po 3 vaikus. Matome, kad mažėjo procentas šeimų su 3 ir daugiau vaikų, o daugėjo su 1—2 vaikais.

Vaikų skaičiaus mažėjimo tendencija pramonės darbininkų lietuvių šeimose XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje yra akivaizdi (žr. 5 lent.). Apžvelkime šio reiškinių priežastis, pradėdami nuo lietuvių valstiečių šeimų, iš kurių nemaža dalimi formavosi pramonės proletariatas.

Baudžiatvė metais ekonominė-ūkinė valstiečių šeimos padėtis dažnai priklausė nuo darbo jėgos, kurią jis turėjo¹³. Poreikis formavo požiūrį. Gausi šeima, turinti socialinio bei gamybinio kolektyvo jėgą, buvo tėvų pasididžiavimas. „Augin tėvelis penkis sūnelius, sau didžius užvadelius“, — sakoma senoje liaudies dainoje¹⁴. Didelį vaikų mirtingumą atsvėrdavo dar didesnis gimdymų skaičius. Pagal etiką, taip pat oficialiąją bažnytinę moralę buvo ne tik griežčiausiai draudžiama nutraukti nėštumą, bet ir smerkiami mėginimai jo išvengti. Plėtojantis kapitalistiniam ūkiui, gausios šeimos tradicija valstietijoje laikėsi gana ilgai. Tik vėliau, kai ėmė kisti ekonominė situacija, aštrėti žemės klausimas, augti darbo rankų perteklius, ir joje ėmė ryškėti vaikų skaičiaus mažėjimo tendencija. Proletariatui formuojantis iš valstiečių, darbininkų šeimose panašus procesas turėjo savo ypatumų. Čia jis vyko sparčiau. XX a. ketvirtojo dešimt-

¹¹ Lentelėje neįskaičiuojamas vaikų mirtingumas, nes diferencijuotų duomenų apie jį nėra. Tačiau jis tuo metu mažėjo, taigi negalėjo būti vaikų skaičiaus mažėjimo šeimoje priežastis.

¹² Čia ir toliau paskaičiuota pagal IIES 607.

¹³ XVIII a. ir XIX a. pradžioje valstiečiai, turėdami šeimoje pakankamai darbo jėgos, galėjo naudotis priimtine (činė) žeme. (Lietuvos TSR istorija.— V., 1957, t. 1, p. 392.) A. Vyšniauskaitė pateikia duomenų, liudijančių, kad mažavaikės baudžiauninkų šeimos dėl darbo jėgos trūkumo atsidurdavo katastrofiškoje padėtyje, neįstengdamos susidoroti su prievolėmis ir savo ūkiu. („Lietuvių valstiečių šeimos turiniai santykiai XIX—XX a. pirmaisiais dešimtmečiais.“— Kn.: Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1958, t. 1, p. 262.) Gausi, darbinga baudžiauninkų šeima buvo pageidautina valdantiems sluoksniams (Jurginis J. Lietuvių šeima XII—XIV a.— Ten pat, p. 258).

¹⁴ Juška A. Lietuviškos dainos.— V., 1955, t. 2, p. 244.

Vaikų skaičius Lietuvos pramonės

Santuokos metai	Kauniečiai							Asmenys, vedę atvykę į Kauną					
	šeima su 1 vaiku	su 2 vaikais	su 3 vaikais	su 4 vaikais	su 5 vaikais	su 6 vaikais	iš viso šeimų	su 1 vaiku	su 2 vaikais	su 3 vaikais	su 4 vaikais	su 5 vaikais	su 6 vaikais
1938	3	1					4						
1937	2						2	1	2				
1936	1	1					2	2					
1935		1					1	1					
1934	1	1					2	1					
1933									1				
1932	2	2	1				5						
1931		5					5	2	1	2			
1930	2						2	2	1			1	
1929	1	4					5		1				
1928		1	2				3	1	3	1			
1927	1		2				3	1	2				
1926								1					
1925	2	1	1				4	1	1	1			
1924	1	1		1			3		2				
1923		1	1	1			3						
1922		2	1				3	1		1			
1921													
iki 1920	1	4	2		4		11						
iš viso šeimų	17	25	10	2	4		58	12	14	7		1	
sudaro %	29,3	43,1	17,3	3,5	6,8		100	35,3	41,2	20,6		2,9	

* Lentelė sudaryta, remiantis IIES 607; IIES 142. Neskaitomos bevaikės šeimos.

mečio pabaigoje Juodupės apylinkėse 4 ir daugiau vaikų turėjo daugiau kaip pusė, o fabriko proletarų — apie dešimtadalis šeimų. Darbininkų, vedusių prieš atvykimą iš periferijos į Kauną, šeimos, turinčios 4 ir daugiau vaikų, sudarė 26,6%, o vedusiųjų jau Kaune — 2,9%. Be abejo, proletarų šeimose mažesnis vaikų skaičius pirmiausia priklausė nuo to, kad jos ne-

darbininkų šeimose 1939 metais

iš viso šeimų	Asmenys, vedę prieš atvykdami į Kauną							Juodupės „Nemuno“ f-ko darbininkai							
	su 1 vaiku	su 2 vaikais	su 3 vaikais	su 4 vaikais	su 5 vaikais	su 6 vaikais	iš viso šeimų	su 1 vaiku	su 2 vaikais	su 3 vaikais	su 4 vaikais	su 5 vaikais	su 6 vaikais	su 7 vaikais	iš viso šeimų
							1								
3	1						1	2							2
2								3							3
1	1						1	4	3						8
1								2	1						3
1	1							3	2						5
	1						1	6	2						8
5		2					2	2	1						3
4	1	1	1				3	3	2	1	1				7
1		2					2	1	2	1	1				5
5									2	3					5
3									3	2					5
1									3	2					5
3												1			1
2	1	1	1		1		4								
														1	1
2				1			1	2	1		1				4
	3	2	3	4		2	14	3	2						5
34	6	11	5	5	1	2	30	28	25	10	5	1	1		70
100	20,0	36,8	16,7	16,7	3,3	6,6	100	40,6	34,8	14,6	7,2	1,4	1,4		100

buvo ūkinis vienetas ekonomine prasme, neturėjo gamybos organizavimo funkcijos.

Viena iš vaikų skaičiaus mažėjimo priežasčių, formuojantis pramonės proletariatui, buvo sunki darbininkų materialinė būklė. Proletaro šeima, neturėdama jokių savo gamybos priemonių, dažnai negalėjo garantuoti

**Vaikų skaičiaus dinamika Lietuvos pramonės darbininkų šeimose
XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje (%)***

	Santuokos metai	Šeimos pagal vaikų skaičių					iš viso %
		1 vaikas	2 vaikai	3 vaikai	4 vaikai	5 vaikai	
Kauniečiai	1924—1928	30,8	23,1	38,5	7,6	—	100
	1929—1933	29,4	67,4	3,2	—	—	100
Juodupės „Nemuno“ f-ko darbi- ninkai	1924—1928	—	50	43,7	—	6,3	100
	1929—1933	53,6	32,2	7,1	7,1	—	100

* Lentelė sudaryta, remiantis IIES 607 ir 142. Kaune tirta 30 šeimų, Juodupėje — 52.

ne tik savo vaikų būsimos padėties visuomenėje, bet ir apskritai išlaikyti juos. Minėjome, kad ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje apie penktadalio Kauno pramonės darbininkų šeimų pajamų neužteko elementariam 5 asmenų (t. y. šeimos su 3 vaikais) pragyvenimo minimumui, neskaitant išlaidų mokslui, švietimui.

Paaugliai, gyvenantys su tėvais, kartais dirbdavo, tačiau tiek Kauno, tiek Juodupės darbininkų šeimos biudžete jų uždarbis nebuvo svarus. Proletariato klasinės kovos dėka darbo įstatymai kapitalistinėje Lietuvoje šiek tiek ribojė vaikų darbą. Jis buvo labai menkai apmokamas. Iš 167 šeimų su vaikais 30-je šeimų vaikai turėjo pajamų iš darbo. Daugumoje atvejų jas sudarė smulkus uždarbis iš atsitiktinio, nenuolatinio darbo ir jos neviršijo net 100 litų¹⁵ (per metus.— *A. D.*). Taigi proletariatui neegzistavo ekonominiai bei ūkiniai veiksniai, kurie būtų skatinę vaikų gausumą šeimose. Nesant lopšelių ir darželių, vaikų auginimas ir auklėjimas sudarė tėvams didelių sunkumų.

Suprantamas daiktas, kad be materialinės padėties, veikusios vaikų mažėjimą darbininkų šeimose, proletarizacijos metu Lietuvos miestuose egzistavo ir psichologiniai veiksniai. Vaikų skaičiaus priklausomumą nuo materialinių ir psichologinių veiksnių proletarų šeimose yra pažymėję K. Marksas¹⁶ ir V. Leninas¹⁷. Jų veikimas atskirose šalyse priklausė nuo konkrečių, istoriškai susiklosčiusių aplinkybių. Informatoriai — senieji darbininkai nurodo, kad XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvoje dalies darbininkų požiūri, atsisakant daugiavaikės šeimos, veikė siekimas palengvinti šeimos buitį, iš turimų ribotų resursų sudaryti

¹⁵ „297-nių darbininkų...“, p. 20.

¹⁶ Marksas K. Kapitalas.— V., 1957, t. 1, p. 574.

¹⁷ Leninas V. I. Raštai.— V., 1953, t. 19, p. 212. Čia nurodoma vaikų skaičiaus mažėjimo darbininkų šeimose tendencija Rusijoje XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje.

palankesnes sąlygas savo vaikams. Tokia tendencija buvusi aukštos kvalifikacijos, geriau uždirbančių darbininkų šeimose, kur, sumažėjus vaikų, atsirasdavo šiokia tokia galimybė išleisti juos į mokslus ir pan.

Kaune užfiksuota gana nemažai šeimų be vaikų — 12,3% bendro skaičiaus. Nustatyti šio reiškinio priežastis medžiagos neturime. Chronologiškai jo augimo nematyti.

Apskritai lietuvių proletarų šeima, veikiama suaugusių vaikų atsiskyrimo nuo tėvų ir vaikų skaičiaus mažėjimo tendencijų, nebuvo didelė. Kaune, be viengungių, jos vidurkis — 4,3 asmens. Didžiausią grupę (apie trečdalį) sudarė 4 asmenų — sutuoktinių ir jų 2 vaikų šeimos; beveik trečdalį — 5—6 asmenų šeimos. 7—8 asmenų šeimų, į kurias paprastai įeidavo 3 kartų nariai, pasitaikydavo gana retai.

Juodupės darbininkų šeimos vidurkis kiek didesnis — 4,7 asmens. Tiesa, ir čia didžiausią grupę (apie ketvirtadalį) sudarė 4 asmenų šeimos, tačiau daugiau buvo didelių šeimų. Tai būdinga aukščiau minėtai vietinei pusiau proletarinei aplinkai.

Pramonės darbininkų lietuvių šeimų dydžio dinamikai atskleisti statistinių duomenų neturime. Pagal nurodytus šalutinius duomenis XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje jis mažėjo.

Išvados

1. Trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečio pramonės darbininkų lietuvių šeimoms organizavimosi, struktūros, sudėties pakitimai priklausė nuo vietinių kapitalistinės industrializacijos ypatumų, jų sąlygojamų ekonominių bei socialinių veiksnių.

2. Pakitimai pirmiausia priklausė nuo materialinės padėties ir gyvenimo būdo poslinkių. Pastarieji nulėmė psichologinius veiksnius bei požiūrius, turėjusius įtakos šeimos organizavimuisi, struktūrai ir sudėčiai.

3. Darbininkų šeimoms raida tokia pramonės centre, kaip Kaunas, kiek skyrėsi nuo procesų, vykusių periferijoje, nes buvo skirtinga socialinė-ekonominė aplinka. Tačiau apskritai ir vienur, ir kitur raidos kryptis buvo ta pati.

НЕКОТОРЫЕ ПРЕЛИМИНАРНЫЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ СЕМЬИ ПРОМЫШЛЕННЫХ РАБОЧИХ ЛИТВЫ

А. ДАНИЛЯУСКАС

Резюме

На основе статистического материала и анкетно-статистических данных, собранных экспедициями Института истории АН Литовской ССР, изучается развитие организации, структуры и состава семьи промышленного пролетариата Литвы в 20—30-х гг. XX в. Объектами исследования были г. Каунас — крупнейший промышленный центр того времени и рабочий поселок Юодупе (Рокишкский уезд).

Изменения, происходившие в пролетарской семье, зависели от специфики местных экономических и общественно-психологических условий, порождавшихся капитали-

стической индустриализацией. При формировании пролетариата из крестьян многие явления зависели от преходящих конъюнктурных обстоятельств. Различные отклонения от общих средних показателей были характерны для семей потомственных городских рабочих, семей, переселившихся из деревни, а также для семей, образованных в городе лицами, приехавшими из сельской местности. Например, у последних выше брачный возраст, меньше детей, здесь больше семей, объединяющих в своем составе представителей одного-двух поколений. Имелись различия между семьями рабочих крупных городов и мелких периферийных рабочих поселков. Однако во всех случаях развитие рабочей семьи соответствовало общим закономерностям. Среди таких закономерностей следует выделить две. Молодожены стремились отделиться от родителей, жить независимо от них. Это было связано с возможностью экономической и социальной самостоятельности рабочей молодежи, а также с известной сложностью отношений между представителями старшего и младшего поколений. Стала преобладать семья из лиц одного-двух поколений. В г. Каунасе вместе с родителями проживало всего 17,7% молодых семейных рабочих, в Юодупе — 29,8%.

Сокращалось количество детей в семье, что было обусловлено сложным комплексом детерминант экономических, правовых, социально-психологических. Приход от детского труда, судя по статистике, стал для семейного бюджета незначительным. Появилась тенденция устраивать семейный быт, избегая многодетности. В конце 30-х гг. среднее количество детей в семьях рабочих г. Каунаса — 2,25, Юодупе — 2. Средняя величина семьи соответственно — 4,3 и 4,7.

Указанные закономерности соответствуют общим тенденциям развития семьи рабочих индустриального капиталистического города того времени.